

بررسی اختلاف قرائات پنج نسخه خطی قرآن کریم از

قرن هشتم هجری در کتابخانه آستان قدس رضوی

یعقوب جبریل عیسی^۱

چکیده

علم قرائت یکی از علوم مهم قرآنی قلمداد می‌شود. یکی از مباحث بسیار مهم در موضوع قرائت، این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است. به دلیل اهمیت بالای مسئله اختلاف قرائات که در مواردی موجب اختلاف حکم می‌شود و بر اساس ادله عقلی و نقلی ثابت شد که قرآن به قرائت واحد نازل شده است. حال بهترین و معقول‌ترین راه برای شناخت آن قرائت واحد که باید متصف به تواتر نیز باشد؛ تحقیق میدانی و بررسی قرائت مضبوط در مصاحف قرون گذشته می‌باشد تا قرائت متواتری که از پیامبر ﷺ به ما رسیده شناخته شود. لذا این پایان‌نامه، بر اساس روش کتابخانه‌ای و بررسی نسخ بر آن است که کشف کند که اکثریت مصاحف خطی گذشته با کدام قرائت بیشترین انطباق را دارد. از جمله نتایج به دست آمده از بررسی پنج نسخه مورد نظر این است که از ۱۰۰ کلمه اختلافی در ۵ نسخه قرآن خطی، در مجموع ۱۶ مورد موجود نبود؛ در ۶۷ مورد هر دو قرائت اختلافی در نسخه‌ها ثبت شده که ۷ مورد بدون ترجیح بوده، در ۱۵ مورد ترجیح به خلاف قرائت عاصم به روایت حفص و در ۴۵ مورد ترجیح نسخ به قرائت موافق با قرائت عاصم می‌باشد. از مجموع ۵۰۰ مورد بررسی شده ۲۰ مورد مخالفت با قرائت عاصم به روایت حفص، ۱۳۹ مخالفت با ابو عمرو، ۱۵۲ مخالفت و ابن عامر، ۱۵۳ مخالفت با ابوجعفر، ۱۵۹ مخالفت با نافع و خلف و حمزه، ۱۶۰ مخالفت با یعقوب، ۱۶۶ مخالفت با کسایی و ۱۷۸ مخالفت با ابن کثیر یافت شد؛ بنابراین کمترین مخالفت در بین نسخه‌های پنج‌گانه با قرائت عاصم به روایت حفص می‌باشد و بیشترین مخالفت با ابن کثیر. در نتیجه این نسخه‌های پنج‌گانه بیشترین انطباق را با قرائت عاصم به روایت حفص دارد.

کلمات کلیدی: اختلاف قرائت، نسخه خطی، قاری دهگانه، تطبیق قرائت.

مقدمه

یکی از مباحث بسیار مهم در موضوع قرائت، این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است؟ آیا قرآن کریم با یک قرائت بر پیامبر ﷺ نازل گردیده یا آنکه به وجوه لفظی مختلفی نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها قرآن نخواهد پرسش بعدی، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص شود که آن قرائت کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟

یکی از راههای شناخت قرائت متواتر و معتبر، بررسی قرائت مصاحف نسخه‌های خطی قرون گذشته می باشد؛ زیرا قرائتی که در اکثریت مصاحف در قرن‌های گذشته ثبت شده، قرائتی است که مسلمانان در بستر جماهیری از نسل‌های گذشته گرفته اند و مبدأ آن قرائت رسول خدا ص است. اما دیگر قرائات حجیت و اعتبار آن ثابت نیست بویژه که امام صادق ع ما را به قرائت عموم مردم ارجاع داده و فرمودند اقروا كما یقرأ الناس (فیض کاشانی، وافی، ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳). لذا برای روشن ساختن قرائت رائج در اکثر مصاحف و در اکثر زمان‌های گذشته و بلاد مختلف لازم است قرائات مضبوط در نسخ خطی مصاحف گذشته بررسی شود. برای تحقق این هدف نسخه‌های خطی قرن ششم موجود در آستان قدس رضوی را بررسی کنیم و مشخص سازیم که این مصاحف با کدام قرائت بیشترین انطباق را دارد اگر اکثر مصاحف در قرائت واحدی اشتراک داشتند این مطلب گویای آن است که قرائت متواتر قرآن همین قرائت است زیرا ائمه ع دستور داده اند (اقروا كما یقرأ الناس) (فیض کاشانی، وافی، ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳)

تبیین و ضرورت موضوع تحقیق:

اختلاف قرائت در مواردی موجب اختلاف حکم می شود و یقیناً بر اساس ادله عقلی و نقلی مثل القرآن واحدٌ نزلَ من عندِ واحدٍ (فیض کاشانی، وافی، ج ۵، باب

اختلاف القراءات، ص ۲۷۳) قرآن به قرائت واحد نازل شده. و لازم است ما آن قرائت واحد را بشناسیم و راهش هم این است که قرائت متواتر را بشناسیم چون اگر قرائت واحد را نشناسیم به انحراف کشیده می شویم به دلیل اینکه از بعضی از قرائت ها حکمی استفاده میشود که از قرائت دیگر استفاده نمی شود و یقیناً حکم خداوند در این موارد یکی بیشتر نیست لذا بر ما لازم است قرائت متواتر را شناسایی کنیم. و راه شناسایی آن بررسی قرائت مضبوط در مصاحف قرون گذشته است. لذا تعدادی از طلبه های جامعه المصطفی العالمیه در رشته تفسیر و علوم قرآن این پژوهش را آغاز نمودند. این پژوهش به خصوص در قسمت مقدمات تحقیق به صورت گروهی انجام شده است. و در قسمت تطبیقی و آمار گیری به صورت انفرادی انجام شده و از آن جهت که بررسی در نسخه های قرون اول که به علت خط کوفی ابتدایی، در بسیاری موارد فاقد اعراب و نقطه و غیر خوانا بودن نسخه ها؛ و همچنین نیافتن پژوهشی به این سبک در مصاحف قرن هفتم پژوهش را از قرن هفتم آغاز کردیم زیرا دارای اعراب و نقطه و خوانا می باشد. و نظر به اینکه کتابخانه آستان قدس رضوی مرکز نسخه های خطی در ایران می باشد؛ مصاحف خطی آستان قدس را محور پژوهش خود قرار دادیم. در ضمن به دلیل بروز مشکلاتی از قبیل تغییر در محدوده موضوع و مشکل کمبود زمان برای پژوهش، این پژوهش توسط هر پژوهشگر در یک نسخه خطی انجام شده است

فرضیه:

به نظر می رسد اکثریت مصاحف خطی گذشته در قرائت واحدی که همان قرائت متواتری است که از پیامبر رسیده اشتراک دارند و به نظر می رسد این قرائت بیشترین انطباق را با قرائت عاصم دارد. زیرا عاصم اهل اجتهاد در قرائت نبوده و بر اساس قرائت متواتر بین مسلمین که از استادش ابو عبد الرحمن سلمی و او از علی ع و او از پیامبر ص فرا گرفته بود قرائت می کرد (ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام)، ج ۲، ص ۲۴۳)

پیشینه تحقیق:

بررسی قرائت مضبوط در مصاحف خطی قرون ششم در کتابخانه آستان قدس رضوی تا کنون انجام نشده است؛ لذا انجام آن برای شناخت قرائت متواتر ضروری است.

روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کتاب خانه ای می باشد با توجه به اینکه این پژوهش در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی انجام شد ما هر روز به صورت حضوری می رفتیم ونکات مورد نظرمان را یاد داشت می کردیم آیات را بررسی می کردیم وبعد از آن در خانه می شنیم بازهم در فایل کامپتر خود ثبت می کردیم و تا در نتیجه به فایل کامل رسیدیم.

تعریف لغوی قرائت

قرائت جمع آن قراءات می باشد، از مصدر «قرأ» است. «قرأ» دلالت بر جمع و اجتماع دارد . آنچه علمای لغت معانی آن ذکر کرده اند؛ قرائت را به جمع کردن و گرد آوردن، معنی کرده و به قرأت الماء فی الحوض به معنی «جمعته»، استشهاد نموده است. (ابواسحاق زجاج ، إعراب القرآن، ج ۱، ص ۹۶)

تعریف اصطلاحی قرائت

«قرائت‌ها عبارت از اختلاف مربوط به الفاظ و عبارات وحی است که اختلاف در رابطه با حروف و کلمات قرآن و کیفیت از قبیل تخفیف و تشدید و امثال آن‌ها از سوی قرآء است. (بدرالدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۳۱۸)

واژه قرائت در عهد صحابه

واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائتِ نص قرآن همراه با تفسیر مختصر آن به کار می‌رفت؛ زیرا مصاحف صحابه، افزون بر نص قرآن، تفسیر مختصر آیات را که از پیامبر ﷺ آموخته بودند نیز در بر داشت. شیوه رسول خدا ﷺ

آن بود که قرآن کریم را ده آیه ده آیه، همراه با تفسیر آن به مسلمانان می‌آموخت. (ابن جریر طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۷) صحابه به شیوه‌ای که از پیامبر ﷺ فراگرفته بودند، قرآن را با تفسیر آن به دیگران تعلیم می‌دادند و به خواندن آیات همراه با واژه‌های تفسیری، قرائت می‌گفتند.

در زمان خلیفه دوم دستور داد، قرآن کریم از بیان پیامبر ﷺ تجرید شود و به دستور خلیفه سوم عثمان، مصاحفی همسان و خالی از تفسیر نگاشته و سایر مصاحف سوزانده شد، به تدریج تعلیم قرآن به تعلیم قرائت نص آن، منحصر گردید و از آن زمان به بعد، اندک اندک واژه قرائت صرفاً به معنای قرائت نص قرآن بکار رفت و به تدریج اصطلاح قبلی فراموش شد. (عسکری، القرآن الکریم وروایات المدرستین، ص ۲۸۶-۲۹۸)

رسم الخط مصحف عثمانی

رسم الخط مصحف های عثمانی از نظر ترتیب سوره ها ، نزدیک به مصحف هایی است که صحابه نوشته بودند و بر همان شیوه ، سوره های بزرگ مقدم بر سوره های کوچک ترتیب یافت حروف مصحف های عثمانی خالی از نقطه و علایمی بوده است که اعراب کلمات را نشان می دهد . این مصحف ها به احزاب و اعشار و اخماس ، تقسیم بندی نشده بود و مملو از غلطهای املائی و تناقض هایی در رسم الخط بوده است . که علت آن ، ابتدایی بودن خطی است که صحابه در آن زمان می شناخته اند. ترتیب مصحف عثمانی ، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد

تدوین مصحف عثمانی

مُصَحَّف عثمانی نسخه‌ای از قرآن است که به دستور عثمان بن عفان تدوین شد. مصحف‌های عثمانی که برخی از آنها را «مصحف امام» هم خوانده‌اند. علت گردآوری این مصحف، وجود نسخه‌های متفاوت از قرآن میان مسلمانان و اختلافات میان آنان بوده است. پس از تهیه مصحف عثمانی، به دستور عثمان دیگر مصحف‌ها

را نابود کردند. طبق دیدگاه مشهور، گردآورندگان مصحف عثمانی چهار نفر به نام‌های زید بن ثابت، عبدالله بن زبیر، سعید بن عاص و عبدالرحمان بن حارث بودند.

صحابه و امامان شیعه با یکسان‌سازی مصحف‌ها و مصحف عثمانی مخالفت نکردند؛ اما انتقاداتی درخصوص شیوه تدوین مصحف و برخی واژه‌های آن داشتند. به گفته محققان علوم قرآنی، خطاهای املائی در مصحف عثمانی راه یافته است (معرفت، علوم قرآن، ج ۱، ص ۱۴۵). البته به باور آنها این مسئله دلیلی بر تحریف قرآن نیست؛ چراکه الفاظ قرآن حفظ شده‌اند..

وحدت یا تعدد قرائت صحیح قرآن

یکی از مباحث بسیار مهم و مبنایی در موضوع قرائت، این است که آیا قرآن کریم داری قرائت واحدی است، یا آنکه دارای قرائت‌های متعددی است و به وجوه لفظی مختلفی بر پیامبر ﷺ نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم. پرسش جدی دیگری که در اینجا مطرح می‌باشد، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص کرد که آن قرائت کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟ جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائت جمهور مسلمین می‌باشد که به تواتر از پیامبر ﷺ رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائت‌های اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن‌ها پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می‌کند.

معرفی نسخه های خطی و معرفی مصاحف خطی

۱-۳-۱- قرآن نسخه خطی با شماره ۶۱۳

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی نسخه های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن هشتم هجری قمری می باشد. این نسخه خطی توسط محمد صالح خوجه با کاغذ حنایی در سال ۱۰۶۸ کتابت شده است. واقف این نسخه خطی محمد صالح خوجه هستند که در تاریخ مرداد ۱۰۶۸ وقف کردند. با کتابت وقف نامه: عنایت الله بن حسین صحافی و ترمیم و جلد مجدد این نسخه با اهتمام آقای احمد طالبان، صحاف باشی کتابخانه مرکزی صورت گرفت.

۱-۱-۳-۱- خصوصیات و ویژگی های نسخه ۶۱۳

۱. عدد اوراق این نسخه ۲۱۶ ورق در طول ۳۴ و عرض ۲۶ سانتیمتر می باشد.
۲. آیات در یک کادر مشخصی آمده که هر کادر ۱۳ سطر می باشد.
۳. تفکیک جزها و سوره ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز کم رنگ است.
۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده است.
۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.
۶. در بعضی موارد هر دو اختلاف قرائت ثبت شده است.
۷. علامات وقف به کار برده شده در این قرائت عبارت است از: «ط، لا، ج، صلی، م».
۸. در بسیاری موارد هر دو اختلاف قرائت ثبت شده الا اینکه آنچه به خط مشکی پررنگ باشد نوشته شده ترجیح اولی ناسخ به نظر می رسد؛ و اختلاف قرائت را با رنگ قرمز مشخص کرده مثلاً «سُعِدُوا» (هود: ۱۶۸).
۹. ذکر اختلاف قرائت در حاشیه کتاب مثلاً «و زرع و نخل صنوان و غیر» (رعد: ۴) برفع الاربعة د، ح، غ و بالكسر الباقون.

۱-۳-۱-۲- محل نگهداری نسخه

این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت pdf و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۱-۳-۱-۳- روش تهیه

وقفی است. واقف: خواجه محمد صالح - تاریخ وقف: سال ۱۰۶۸ - قرن ۱۱ هجری قمری

پدیدآور (ان): واقف: محمد صالح (خواجه) تولد: (قرن ۱۱ هجری قمری)

کاتب وقف نامه: عنایت‌الله بن حسین تولد: (قرن ۱۱ هجری قمری)

۱-۳-۱-۴- وضعیت نسخه

این نسخه ناقص است:

- آغاز: سوره حمد
- انجام: و اذا الرسل اقتت. سوره المرسلات آیه ۱۱ نونویس تا سوره ناس.
- جزوه: (۳۰ - ۱)

۱-۳-۱-۵- مشخصات ظاهری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری

نوع خط: متن: ریحان

اندازه خط: متن: غبار حاشیه: غبار ترجمه: غبار

درجه خط: متن: ممتاز

دائگ قلم: متن: سر فصلی (از ۱/۵ تا ۲ میلی متر)

تعداد سطرها: متن: ۱۳

نوع صفحه‌پردازی: دفتری

اندازه نوشته: طول: ۲۷، عرض: ۲۲

نوع کاغذ: دولت‌آبادی

رنگ کاغذ: حنایی

نوع مرکب: متن: مشکی

تعداد و اندازه اوراق: ؟ - طول: ۳۴، عرض: ۲۶

فواصل آیات: گوی زرین اخترنما

آرایش‌ها: نشان / تذهیب / ترصیح / جدول

سر سوره‌ها به: زر

سایر تزیینات: دو صفحه اول سر سوره و کتیبه پائین هر صفحه مذهب و مرصع، با نقوش اسلیمی و ختائی که بسیار ممتاز که فعلاً پدیدگی رنگ یافته است. نشان‌های شمس‌مذهب با شرفه که برخی از آنها به صحافی رفته است. فواصل آیات، نشان‌های گوی زرین اخترنما. سر سوره‌ها شمس‌اندازی با نشان شمس‌مذهب و مرصع نوشته‌ها به رفاع و مرکب مشکی به زمینه زر و لاجورد برخی از سوره تسمه‌های سر سوره در دو بخش قرینه رسم شده و وسط نوشته، سوره قبل آمده است.

نوع جلد: تیماج

قطع و اندازه کتاب: طول: ۳۴، عرض: ۲۶

تاریخ ساخت: - قرن ۱۳ هجری قمری

تزیینات: درون و برون - درون: کاغذ رنگی نخودی. برون: تیماج قهوه‌ای با جدول گره‌بندی و خط‌کشی.

نقش و سجع مهر: کتابخانه: ۱ - اثر ۹ مهر، پشت صفحه اول ۲ - اثر ۵ مهر، صفحه آخر.

یادداشت (های) نسخه: ۱. عرض دید - وقف نامه پشت صفحه ۱ با ۹ یادداشت، عرض دید.

۲. عرض دید

امتیاز نسخه: خط ممتاز ریحان از قرن ۷. تذهیب ممتاز قرن ۸ - ۷. وقف نامه با ذکر رقم کاتب وقف نامه تقریباً کامل

ارزش نسخه: فوق‌العاده نفیس

۱-۳-۲- قرآن نسخه خطی با شماره ۱۰۹۵

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم‌بندی نسخه‌های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن هشتم هجری قمری می‌باشد. این نسخه با کاغذ خنایی در سال ۱۰۳۲ کتابت شده است. واقف این نسخه خطی در قرن ۱۱ وقف شده صحاف‌باشی کتابخانه مرکزی صورت گرفت.

۱-۳-۲-۱- خصوصیات و ویژگی‌های نسخه ۱۰۹۵

۱. اوراق این نسخه: ورق در طول ۲۸ و عرض ۲۰ سانتیمتر می‌باشد.
۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۵ سطر می‌باشد.
۳. تفکیک جزها و سوره‌ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز کم‌رنگ است.
۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده است.
۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.
۶. در بعضی موارد هر دو اختلاف قرائت ثبت شده مثلاً کلمه (السلم) (محمد: ۳۵) به کسر سین و فتح سین ثبت شده است.^۱
۷. علامات وقف به کاربرده شده در این قرائت عبارت است از: «ط، لا، ج، صلی، م»
۸. عدم رعایت ترتیب سور در بعضی سوره‌ها مثلاً سوره نحل بعد از ابراهیم آمده است.
۹. نقصان بعضی از سوره‌ها؛ مثلاً سوره بقره از آیه ۱۳ شروع شده است.

^۱. شماره عکس ۴۸۰

۱-۳-۲-۲- محل نگهداری نسخه

این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت pdf و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۱-۳-۲-۳- روش تهیه

وقفی - واقف: برابر مهر پشت صفحه اول، این قرآن قبل از قرن ۱۱ با حدود آن، وقف شده است تاریخ مهر ۱۰۳۲ می باشد - تاریخ وقف: قرن ۱۰ هجری قمری

۱-۳-۲-۴- وضعیت نسخه

این نسخه ناقص است:

- آغاز: موجود: و اذا قيل لهم امنوا كما امن الناس، بقره آیه ۱۳
- انجام: موجود: سوره همزه آیه ۴

۱-۳-۲-۵- مشخصات ظاهری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۸ هجری قمری

نوع خط: متن: نسخ کهن

اندازه خط: متن: غبار حاشیه: غبار ترجمه: غبار

درجه خط: متن: خوش

دانگ قلم: متن: کتابت (از ۳/۴ تا ۱/۵ میلی متر)

تعداد سطرها: متن: ۱۵

نوع صفحه پردازی: دفتری

اندازه نوشته: طول: ۲۳، عرض: ۱۵

نوع کاغذ: دولت آبادی

رنگ کاغذ: حنایی

نوع مرکب: متن: مشکی

تعداد و اندازه اوراق: طول: ۲۸، عرض: ۲۰

فواصل آیات: گوی رنگین

سر سوره‌ها به: شنگرف

نوع جلد: تیماج ضربی

قطع و اندازه کتاب: طول: ۲۷، عرض: ۲۰

تاریخ ساخت: - قرن ۱۰ هجری قمری

تزئینات: درون و برون - درون: کاغذ ابری، برون: تیماج قهوه‌ای با ترنج و سر ترنج، جلد، هنگام مرمت نسخه، از عطف باز شده است

نقش و سجع مهر: کتابخانه: اثر ۸ مهر در پشت صفحه اول و مهر وقف با سجع وقف روضه مقدسه رضیه رضویه ۱۰۳۲ و در انجام، چهار یادداشت عرض دید دیده می‌شود.

یادداشت (های) نسخه: در پشت صفحه اول، ۶ یادداشت عرض دید و در انجام، چهار یادداشت عرض دید دیده می‌شود

امتیاز نسخه: قدمت و خط نسخ کهن و بعضاً سطرهایی به محقق و یکی دو سطر تعلیق

ارزش نسخه: نفیس درجه سه

آسیب‌های نسخه: وضعیت کنونی نسخه، خوب است.

۱-۳-۳- قرآن نسخه خطی با شماره ۳۵۳۹

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم‌بندی نسخه‌های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن هشتم هجری قمری می‌باشد. این نسخه خطی توسط حاج ملا عظیم عطار بخاری با کاغذ حنایی در سال ۱۳۲۲ وقف شده است در قرن ۱۴ شمسی. صحافی و ترمیم و جلد مجدد این نسخه با اهتمام کتابخانه مرکزی صورت گرفت.

۱-۳-۳- خصوصیات و ویژگی‌های نسخه ۳۵۳۹

۱. عدد اوراق این نسخه ۵۲۴ ورق در طول ۳۵ و عرض ۲۴ سانتیمتر است.

۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۱ سطر می‌باشد

۳. تفکیک جزها و سوره‌ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز کم‌رنگ می‌باشد.

۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده است.

۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.

۶. علامات وقف به کاربرده شده در این قرائت عبارت است از: ط، لا، ج، ص، م

۱-۳-۳-۲- محل نگهداری نسخه

این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت pdf و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۱-۳-۳-۳- روش تهیه

وقفی - واقف: حاج ملا عظیم عطار بخاری (قرآن از اوراق بازیافته است). - تاریخ وقف: سال ۱۳۲۲ - قرن ۱۴ هجری شمسی

پدیدآور (ان): کاتب وقف نامه: بسطامی، محمد، قرن ۱۳ ق.

واقف: عطار بخاری، (ملا) عظیم، قرن ۱۳ ق.

۱-۳-۳-۴- وضعیت نسخه

ناقص الاخر است.

• آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین (آیه ۱ سوره فاتحه الكتاب)

• انجام: موجود: و من شر حاسد اذا حسد (آیه ۵ سوره فلق)

• جزوه: ۱-۳۰

۱-۳-۳-۵- مشخصات ظاهری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۸ هجری قمری

نوع خط: متن: نسخ

درجه خط: متن: خوش

دانگ قلم: متن: کتابت

تعداد سطرها: متن: ۱۱:

نوع صفحه پردازي: دفتری

اندازه نوشته: طول: ۲۳/۳، عرض: ۱۵/۸

نوع کاغذ: دولت‌آبادی

رنگ کاغذ: حنایی روشن آهارمهره

نوع مرکب: متن: مشکی

تعداد و اندازه اوراق: ۵۲۴ - طول: ۳۵، عرض: ۲۴/۵

فواصل آیات: گوی رنگین

آرایش‌ها: جدول

سر سوره‌ها به: شنگرف

سایر تزیینات: اسامی سوره‌ها: به شنگرف، فواصل آیات: دواير شنگرفی،
جدول کشی صفحات: به طلا و تحریر و لاجورد، در حاشیه نشانه‌ها: حزب و نصف
الجزو به شنگرف

نوع جلد: تیماج

قطع و اندازه کتاب: سلطانی - طول: ۳۶/۵، عرض: ۲۵:

تاریخ ساخت: - قرن ۱۴ هجری شمسی

تزیینات: برون - جدول کشی - جلد: تیماج قهوه‌ای نو

یادداشت (های) نسخه: وقف نامه - بسم‌الله الواقف علی السرائر و العالم بما فی
الضمائیر و الصلوات التامه النامیه علی حقیقه القرآن و باطن العرفان محمد المبعوث
باقوی الانات و اعلى المعجزات التی هی کلمات الله الباهرات... ۱۳۲۲ محمد
بسطامی التماس دعا دارد.

امتیاز نسخه: قدمت/ خط

ارزش نسخه: نفیس

آسیب‌های نسخه

۱. رطوبت دیده
۲. تخریب‌های انسان
۳. افتادگی اوراق - اوراق صدمه‌دیده و وصالی شده است.

۱-۳-۴- قرآن نسخه خطی با شماره ۲۷۹

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم‌بندی نسخه‌های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن هشتم هجری قمری می‌باشد. این نسخه خطی توسط صیرفی عبدالله با کاغذ حنایی در قرن ۸ هجر قمری کتابت شده است. واقف این نسخه خطی رکن‌الدوله محمدتقی هستند که در قرن ۱۳ هجری قمری وقف کردند. صحافی و ترمیم و جلد مجدد این نسخه با اهتمام کتابخانه مرکزی صورت گرفت.

۱-۳-۴-۱- خصوصیات و ویژگی‌های نسخه ۲۷۹

۱. عدد اوراق این نسخه ۳۰۲ ورق در طول ۲۹ و عرض ۱۹ سانتیمتر می‌باشد.
۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۵ سطر می‌باشد.
۳. تفکیک جزءها و سوره‌ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز کم‌رنگ
۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده است.
۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.
۶. علامات وقف به کاربرده شده در این قرائت عبارت است از: ط، لا، ج، ص، م
۷. نقصان بعضی از سوره‌ها مثلاً سوره بقره از آیه ۵ بقره آغاز شده و به آیه ۴ سوره قریش تمام شده است.

۱-۳-۴-۲- محل نگهداری نسخه

این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت pdf و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۱-۳-۴-۳- روش تهیه

نامعلوم - تاریخ تهیه: سال ۱۳۰۱ - قرن ۱۴ هجری قمری

پدیدآور (ان): اهداءکننده: رکن الدوله، محمدتقی تولد: (قرن ۱۳ هجری قمری)

کاتب: صیرفی، عبدالله تولد: (قرن ۸ هجری قمری)

۱-۳-۴-۴- وضعیت نسخه

ناقص است:

- آغاز: موجود: و اولئک هم المفلحون بقره آیه ۵
- انجام: موجود: و امنهم من خوف قریش ۱۰۶ - آیه ۴
- جزوه: ۱-۳۰

۱-۳-۴-۵- مشخصات ظاهری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: سال ۷۲۰ - قرن ۸ هجری قمری

نوع خط: متن: نسخ

اندازه خط: متن: غبار حاشیه: غبار ترجمه: غبار

درجه خط: متن: ممتاز

دانگ قلم: متن: کتابت (از ۳/۴ تا ۱/۵ میلی متر)

تعداد سطرها: متن: ۱۵

نوع صفحه پردازی: دفتری

اندازه نوشته: طول: ۱۷/۵، عرض: ۱۱/۲

نوع کاغذ: دولت آبادی

رنگ کاغذ: حنایی

نوع مرکب: متن: مشکی

تعداد و اندازه اوراق: ۳۰۲ - طول: ۲۹، عرض: ۱۹/۵

فواصل آیات: گوی زرین

آرایش‌ها: سرلوح: ۲/ کتیبه: ۴/ تذهیب/ ترصیع/ کمند/ جدول/ زراندازی میان
سطور: ۲/ صفحات زراندازی شده: ۲

سر سوره‌ها به: شنگرف

سایر تزیینات: دو صفحه اول و دوم هر یک دارای سرلوح مذهب و مرصع تاج با
دو سر سوره در بالا و پایین متن مشتمل بر کتیبه ترنجی زر پوش در هر کدام
نوشته‌ها به لاجورد تزیینات نقش گل و برگ به صورت ریسه با جدول زر پوش پهن
و بقیه زر و الوان - دو صفحه بعد زر اندازی بین سطری با تحریر مشکی و کمند به
تحریر فواصل آیات گوی زرین مرصع - کلمات خس به لاجورد و عشر زرین و به
قلم ثلث در حواشی صفحات - سر سوره‌ها جدول زر تحریری نوشته‌ها به شنگرف

نوع جلد: تیماج ضربی

قطع و اندازه کتاب: طول: ۲۹/۵، عرض: ۱۹

تاریخ ساخت: سال ۱۳۰۱ - قرن ۱۴ هجری قمری

تزیینات: درون و برون - درون: تیماج سبز برون: تیماج لاک‌ی با ترنج و دو سر
ترنج و چهار ابروی ضربی زر پوش

نقش و سجع مهر: آغاز: اثر یک مهر در صفحه یادداشت وقف و یک مهر عرض
دید انجام: اثر دو مهر وجود دارد.

یادداشت (های) نسخه: آغاز: یادداشت وقف با تاریخ و رقم اهداء و احیاء کننده
نسخه - یک یادداشت عرض دید انجام: دو یادداشت عرض دید - یادداشت کاتب با
تاریخ و رقم

امتیاز نسخه: از حیث خط و تاریخ تحریر و خوشنویس نامی قرن هشتم بسیار
نفیس است

ارزش نسخه: فوق‌العاده نفیس

۱-۳-۵- قرآن نسخه خطی با شماره ۶۳۸

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم‌بندی نسخه‌های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن هشتم هجری قمری می‌باشد. این نسخه خطی توسط شخصی نامعلوم در قرن ۸ هجری قمری کتابت شده است. واقف این نسخه خطی شخصی نامعلوم هستند که در قرن ۸ وقف کردند. صحافی و ترمیم و جلد مجدد این نسخه با اهتمام کتابخانه مرکزی صورت گرفت.

۱-۳-۵-۱- خصوصیات و ویژگی‌های نسخه ۶۳۸

۱. عدد اوراق این نسخه ۳۴۵ ورق در طول ۴۴ و عرض ۳۰ سانتیمتر می‌باشد.
۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۲ سطر می‌باشد.
۳. تفکیک جزها و سوره‌ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز که رنگ است.
۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده
۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.
۶. علامات وقف به کاربرده شده در این قرائت عبارت است از: «ط، لا، ج، صلی، م»
۷. نقصان بعضی از سوره‌ها مثلاً سوره بقره از آیه ۱۵ آمده است.

۱-۳-۵-۲- محل نگهداری نسخه

این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت pdf و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۱-۳-۵-۳- روش تهیه

وقفی - واقف: نامعلوم

۱-۳-۵-۴- وضعیت نسخه

ناقص است.

- آغاز: نونویس تا: فی طغیانهم یعمهون اولئک اشتر و الضلاله بالهدی. بقره آیه ۱۵
- انجام: تا پایان سوره تکاثر و ابتدای ... و بقیه تا پایان سوره ناس نونویس جدید است.

۱-۳-۵-۵- مشخصات ظاهری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۸ هجری قمری

نوع خط: متن: ریحان

اندازه خط: متن: غبار حاشیه: غبار ترجمه: غبار

درجه خط: متن: ممتاز

دانگ قلم: متن: مشقی (از ۲ تا ۶ میلی متر)

تعداد سطرها: متن: ۱۲

نوع صفحه پردازی: دفتری

اندازه نوشته: طول: ۳۷، عرض: ۲۳

نوع کاغذ: سمرقندی

رنگ کاغذ: نباتی

نوع مرکب: متن: مشکی

تعداد و اندازه اوراق: ۳۴۵ - طول: ۴۴، عرض: ۳۰

فواصل آیات: گوی زرین اخترنما

آرایش‌ها: شمسه/ نشان/ تذهیب/ جدول/ کتیبه پیوسته به نشان

سر سوره‌ها به: زر

سایر تزئینات: نشان عشرات شمسه مذهب با دایره لاجوردی شرفه‌دار. نشان بادامی در دو اندازه کوچک و بزرگ با شرفه بلند لاجوردی به صورت عمود بر آن در دو جهت مذهب و مرصع ... سر سوره‌ها کتیبه پیوست به نشان بادامی کوچک مذهب و تزئین و تحریر لاجورد و شرفه. درون: کتیبه سر سوره رنگین نوشته‌ها به زر خط و ثلث با دورگیری حروف به زمینه کاغذ تمامی صفحات دارای جدول لاجورد و

شرفه درون کتیبه سر سوره رنگین نوشته‌ها به زر و خط ثلث با دورگیری حروف به زمینه کاغذ تمامی صفحات دارای جدول لاجورد و شگرف و فواصل آیات ختائی ۵ پر زرین مرصع.

نوع جلد: تیماج ضربی

قطع و اندازه کتاب: طول: ۴۶، عرض: ۳۰

تاریخ ساخت: - قرن ۱۰ هجری قمری

تزئینات: درون و برون - درون: تیماج سبز ساده. بیرون: تیماج ضربی با حاشیه‌سازی ضربی و کتیبه‌های بازوبندی مزین به نقوش آیات قرآنی به ثلث در قسمت بالا و پائین ... کتیبه ضربی منقش و یک ترنج مثنی با چهار لچک در وسط و درون ترنج و سرنج معرق و زمینه نقوش اسلیمی ختائی گل‌وبوته با تسمه اندازی لبه‌ها با تیماج قرمز.

نقش و سجع مهر: کتابخانه: انجام صفحه پایانی اثر چهار مهر، دیده می‌شود.

یادداشت (های) نسخه: انجام ۳ یادداشت زیارت شد دیده می‌شود.

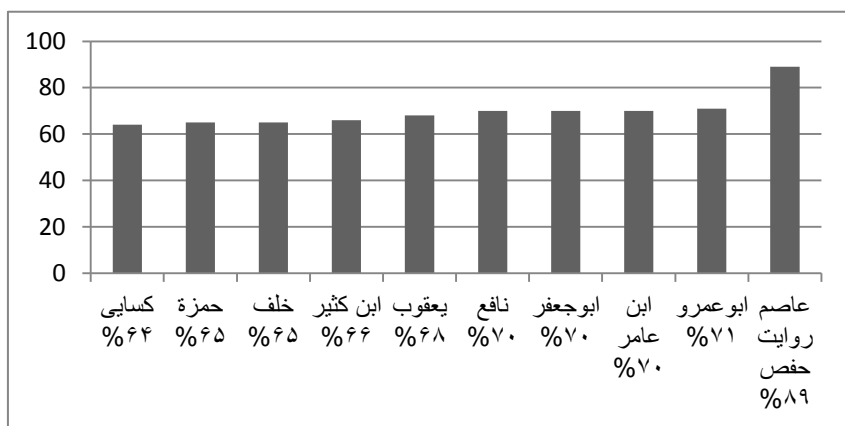
امتیاز نسخه: خط ممتاز ریحان قرن ۸ و جلد ضربی معرق با نقوش تزئینی از قرن ۱۰ و کتیبه‌های نشان‌دار سر سوره.

ارزش نسخه: فوق‌العاده نفیس

آسیب‌های نسخه: این نسخه، احتمالاً دو بار مرمت و یک‌بار جلدسازی شده و بعداً جلد تسمه کشی شده است.

۲-۳-۳- نتیجه بررسی قرآن خطی نسخه شماره ۶۱۳

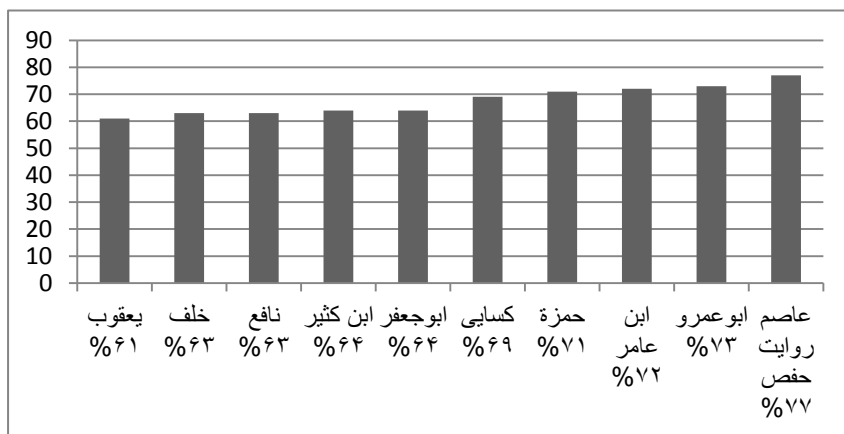
از بررسی صد کلمه اختلافی در این نسخه ۶۱۳، در سه مورد هر دو قرائت اختلافی ثبت شده بود که در دو مورد با حفص مخالف و مورد دیگر موافق بود؛ و فقط یک مورد مخالفت با قرائت عاصم به روایت حفص ثبت شده است و بعد از آن ۳۰ مورد مخالف با قرائت کسایی و خلف؛ ۳۵ مورد مخالفت با حمزه، ۳۶ مورد مخالفت با ابو عمرو نافع و ابوجعفر، ۴۰ مورد مخالفت با یعقوب؛ ۴۱ مورد با ابن عامر و ۴۵ مورد مخالفت با ابن کثیر داشت. موافقت تمام قرائت‌ها با این نسخه خطی به صورت نمودار در جدول ذیل نشان داده می‌شود

۲-۳-۳- گزارش قرائات نسخه خطی ۱۰۹۵

۲-۳-۳- نتیجه بررسی قرآن خطی نسخه شماره ۱۰۹۵

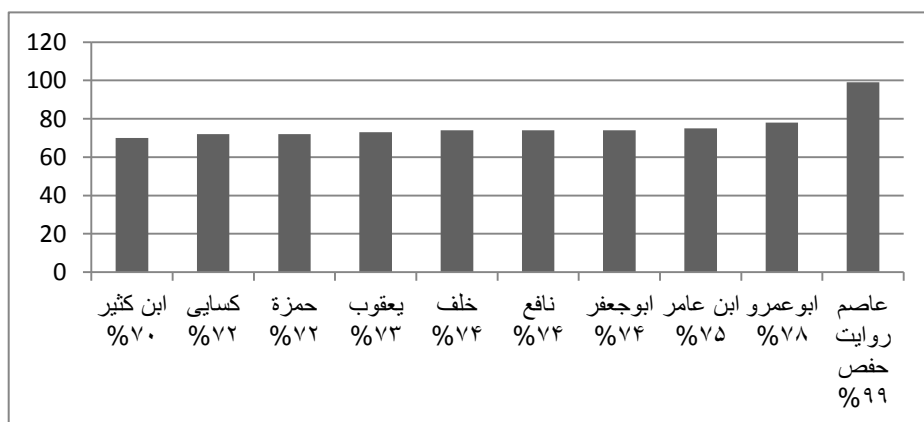
از بررسی صد کلمه اختلافی در این نسخه به ترتیب قرائت ابن عامر ۲۳ مورد مخالفت، خلف ۲۵ مورد، ابو عمرو ۲۸ مورد، حمزه ۲۹ مورد، کسایی ۳۱ مورد، ابن کثیر و ابوجعفر ۳۶ مورد، نافع ۳۷ و عاصم به روایت حفص ۳۷ مورد، یعقوب ۳۹ مورد مخالفت داشت که کمترین مخالفت را با ابن عامر و بیشترین مخالفت را با یعقوب داشت؛ لذا آمار نموداری موافقت این نسخه با قرائات ده‌گانه به شرح ذیل می‌باشد.

۲-۴- گزارش قرائات نسخه خطی شماره ۳۵۳۹

۲-۴-۳- نتیجه بررسی قرآن خطی نسخه شماره ۳۵۳۹

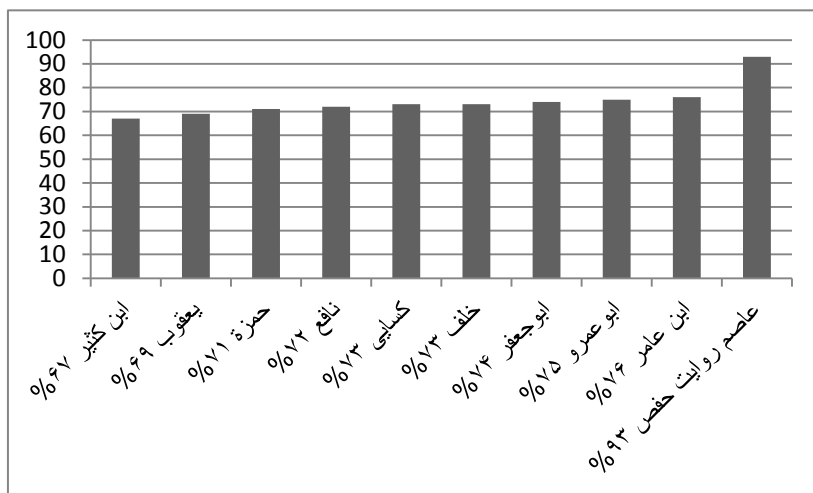
از بررسی صد کلمه اختلافی در این نسخه ۳۵۳۹، حفص و ابوجعفر ۱۵ مورد مخالفت، ابو عمرو ۱۷ مورد؛ نافع ۱۸ مورد، ابن عامر ۱۸ مورد، یعقوب ۱۹ مورد، خلف ۲۳ مورد، ابن کثیر ۲۵ مورد و کسای ۲۸، حمزه ۳۱ مورد مخالفت را به خود اختصاص داده است. از این موارد ۱۹ مورد هر دو قرائت ثبت شده که از این موارد ۵ مورد بدون هیچ ترجیحی ثبت شده و در بقیه موارد، ۶ مورد مخالف و ۸ مورد موافق با قرائت عاصم به روایت حفص می‌باشد. نتیجه اینکه قرائت عاصم و ابوجعفر بیشترین انطباق را با این نسخ دارد؛ بنابراین آمار موافقت قرائات ده‌گانه با این نسخه به شرح ذیل می‌باشد.

۲-۵- گزارش قرائات نسخه خطی شماره ۲۷۹

۲-۵-۳- نتیجه بررسی قرآن خطی نسخه شماره ۲۷۹

از بررسی صد کلمه اختلافی در این نسخه عاصم ۷ مورد مخالفت، ابن عامر ۲۴ مورد، ابو عمرو ۲۵ مورد، ابوجعفر ۲۶ مورد، کسایی و خلف ۲۷ مورد، نافع ۲۸ مورد، حمزه ۲۹ مورد، یعقوب ۳۱ مورد و ابن کثیر ۳۳ مورد مخالفت داشت. در ۱۶ مورد هر دو قرائت ثبت شده بود که دو مورد آن بدون ترجیح و ۶ مورد ترجیح به مخالف حفص و ۸ مورد دیگر موافق با قرائت عاصم به روایت حفص می‌باشد در نتیجه این نسخه کمترین مخالفت را با قرائت عاصم به روایت حفص و بیشترین مخالفت را با قرائت ابن کثیر دارد و آمار موافقت این نسخه با قرائات ده‌گانه به شرح ذیل می‌باشد

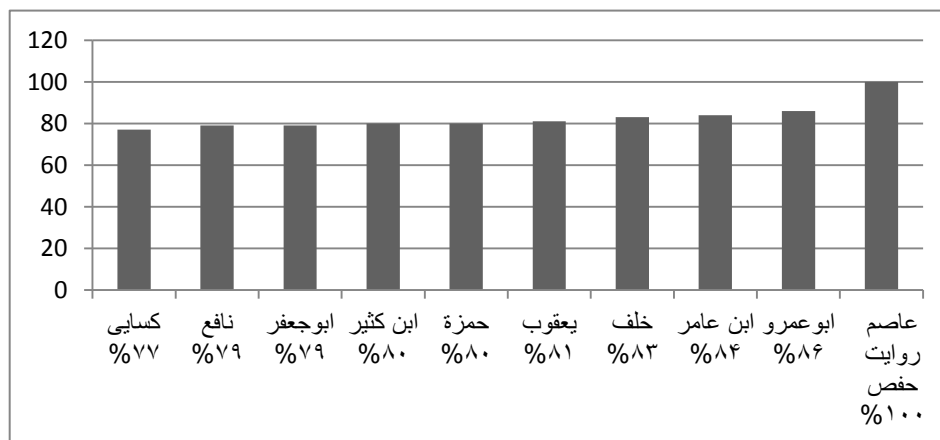

۲-۶- گزارش قرائات نسخه خطی شماره ۶۳۸

۲-۶-۳- نتیجه بررسی قرآن خطی نسخه شماره ۶۳۸

از بررسی صد کلمه اختلافی این نسخه هیچ مخالفت صریحی با قرائت حفص نداشت؛ اما قرائت‌های دیگر: ابو عمرو ۱۴ مورد مخالفت، ابن عامر ۱۶ مورد، خلف ۱۷ مورد، یعقوب ۱۹ مورد، ابن کثیر و حمزه ۲۰ مورد و نافع و ابوجعفر ۲۱ مورد و کسایی ۲۳ مورد مخالفت داشت. در ۳۳ مورد هر دو قرائت ثبت شده که فقط در یک مورد

ترجیح برخلاف عاصم به روایت حفص می‌باشد و موارد دیگر همه ترجیح با عاصم به روایت حفص می‌باشد. در ۱۰ مورد ناقص بوده که اغلب در شروع نسخه می‌باشد. لذا این نسخه بیشترین انطباق و موافقت را با قرائت عاصم به روایت حفص دارد و کمترین انطباق را با قرائت کسایی دارد. آمار موافقت این نسخه با قرائت‌های ده‌گانه به شرح ذیل می‌باشد

دستاوردها و نتایج کلی

۱. در بخش نظری بیان شد که واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائتِ نص قرآن همراه با تفسیرِ مختصر آن به کار می‌رفت؛ چنانکه از ابن مسعود روایت شده: «عن زرّ عن عبد الله قال: كنا نقرأ على عهد رسول الله (ص): يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك (أن عليا مولی المؤمنین) وإن لم تفعل فما بلغت رسالته والله يعصمک من الناس عبارت «أن عليا مولی المؤمنین» تفسیر است و جزء آیه، نمی‌باشد

۲. ترتیب مصحف عثمانی، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد و با ترتیبی که در مصحف‌های صحابه در آن وقت به کار برده شده بود و به خصوص با مصحف ابی بن کعب، تطبیق می‌کرد.

۳. جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائت جمهور مسلمین می‌باشد که به تواتر از پیامبر ﷺ رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائت‌های اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن‌ها پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می‌کند.

۴. اگر قرآن با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم

۵. شواهد عقلی و نقلی بر قرائت واحد وجود دارد. از جمله شواهد عقلی الف. (اثبات نشدن تعدد قرائات: ب.) پیراستگی قرآن از تضاد و اختلاف.

۶. شواهد نقلی نیز به سه قسمت تقسیم می‌شوند الف. احادیث ب. روایات تابعان ج. سیره قراء سبعة و عشره

در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در پنج نسخه خطی قرآن؛ متعلق به قرن هفتم از نسخه‌های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی از مجموع ۵۰۰ کلمه مورد بررسی شده بیشترین مطابقت را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که فقط ۵۵ مورد با این پنج نسخه مخالفت داشت و ۱۱۳ مخالفت با ابوعمر و بود. ۱۳۴ مخالفت با ابن عامر، ۱۴۲ مخالفت با خلف، ۱۴۹ مخالفت با یعقوب، ۱۴۹ مخالفت با ابوجعفر، ۱۵۱ مخالفت با نافع، ۱۵۵ مخالفت با ابن کثیر، ۱۶۴ مخالفت با کسایی، ۱۷۰ مخالفت با ابن حمزه یافت شد. بنابر این، قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه کمترین مخالفت را با این پنج نسخه داشتند که کل ۵۵ مورد مخالفت داشت. و بیشترین مخالفت با قرائت ابن حمزه می‌باشد که ۱۷۰ مورد مخالفت در این پنج نسخه ثبت شده.

- قرآن (نسخ خطی) کتابخانه آستان قدس رضوی
- نسخه شماره ۱۶۰۴. ب: نسخه شماره ۹۹۰. ج: نسخه شماره ۱۰۰۷. د: نسخه شماره ۱۲۱. ح: نسخه شماره ۱۲۰
  - ابن الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیه
  - خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، موسسه احیاء آثار الامام الخوئی، قم، بی چا، بی تا
  - زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، محققان: یوسف عبدالرحمن مرعشلی
  - عسکری، سید مرتضی، القرآن الکریم وروایات المدرستین، شرکه التوحید للنشر، چاپ اول، ایران، ۱۴۱۵ق
  - فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، اصفهان، چاپ اول، ۱۴۰۶ق
  - محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ۳۸۵-۴۶۰هجری انتشار داراحیاء تراث العربی
  - معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، ترجمه: ابومحمد وکیلی، تحت عنوان: آموزش علوم قرآن، بی جا: سازمان تبلیغات اسلامی، بی نا، ۱۳۷۴
  - ناصحیان، علی اصغر، علوم القرآنی درمکتب اهل بیت، ناشر انتشاراتدانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ چهارم ۱۳۹۶